

Terugblik op de Koude Oorlog door een dwarse journalist

door Emerson Vermaat

Transparant 12.4 (november 2001) 24-25

[24] Aleksej Bujevski zag er een bootje als een bureaucraat uit. Donkergrijs pak, aan saaië bril, niet meer de jongste, een wat gezwollen gezicht (dat zelden aan lach vertoonde), een beetje voorovergebogen, vaak in de weer met allerlei paperassen, moeilijk toegankelijk voor journalisten. In zijn hoogtijdagen was Bujevski uitvoerend secretaris van de afdeling buitenland van het Patriarchaat van Moskou, lid van het Centraal Comité van de Wereldraad van Kerken en prominent lid van de Commissie van Internationale Zaken van diezelfde Wereldraad.

Het gaat dan vooral over de jaren zeventig en tachtig. In die periode versloeg ik als journalist een groot aantal vergaderingen van de Wereldraad. Ik kon toen duidelijk waarnemen hoe Bujevski opereerde. Altijd als er voor de Sovjet-Unie onwelkome debatten over mensenrechten in het Oostblok werden gevoerd, greep Bujevski, vaak als eerste, in. Tijdens een van de debatten kon Bujevski als lid van een speciale commissie zelfs een ontwerp-verklaring van de Wereldraad zozeer afzwakken dat de schade voor de Sovjet-Unie uiterst beperkt bleef.

Bujevski is door mij al vroeg in verband gebracht met pogingen van de Russische KGB om de Wereldraad te beïnvloeden. Ik schreef over hem in mijn boek *Christus of Ideologie?* (1977). Toen had ik al de indruk dat hij zijn opdrachten rechtstreeks van de KGB kreeg. “Indien Bujevski zelf niet tot de geheime dienst behoort, dan staat hij toch onder directe controle van de Russische geheime dienst, alleen al uit hoofde van zijn functie.”¹ Ook de metropolieten Nikodim, Filaret van Minsk/Wit-Rusland en Iuvenali maakten door hun optreden een verdachte indruk. In 1985 schreef ik in de *Militaire Spectator*: “Verscheidene (Russische) priesters en bisschoppen functioneren in feite als werktuigen van de KGB; zij nemen deel aan internationale congressen en oecumenische bijeenkomsten, dragen gelden af aan activisten-voor-de vrede in andere landen, of geven instructies door.”²

Gevaarlijke man

Ik herinner me nog hoe deze publicaties mij zeer kwalijk werden genomen door het hoofd van de ‘afdeling Communicatie’ van de Wereldraad, de Nederlander Jan Kok, en Leopoldo Nilus, directeur van de Commissie voor Internationale Zaken (eveneens van de Wereldraad). Nilus – van oorsprong een Balt maar later kreeg hij de Argentijnse nationaliteit – had zijn benoeming indertijd aan Nikodim te danken. De *Neue Zürcher Zeitung*, waarin ik een aantal grote artikelen had geschreven, kreeg uit anonieme bron “een tip” dat ik voor de CIA werkte. Maar deze buitenlandse kwaliteitskrant begreep dat het iemand erom te doen was mijn research in diskrediet te brengen en liet mij dat ook schriftelijk weten. Ds. Bé Ruys, die zelf redelijk intensieve contacten met de Oostduitse Staatsveiligdienst had (in Stasidossiers wordt zij aangeduid als ‘*Inoffiziele Mitarbeiter Tulpe*’), noemde mij eens een “gevaarlijke man, voor wie je moet oppassen”. Na de val van het communisme werd de Russisch-Orthodoxe priester Gleb Jakunin, een bekende dissident, lid van de Duma. Als lid van een speciale commissie kreeg hij enige tijd toegang tot de KGB-archieven. Bijna alle namen die ik in eerdere publicaties had genoemd, werden later door Jakunin openbaar gemaakt (met de codenamen die de KGB hen gegeven had). In *The Mitrokhin Archive* noemen Vasili Mitrokhin en Christoper

Andrew ook een aantal namen, onder wie Aleksej Bujevski die de codenaam “agent Kuznetsov” had.³

KGB/MfS-afspraken

De jaren zeventig en tachtig waren jaren waarin politiek linkse idealen en vredesbewegingen grote invloed hadden, ook binnen de kerken. Er was een soort dictatuur van linkse politieke correctheid waarvan in ons land PvdA-voorman Joop den Uyl en het IKV de belangrijkste exponenten waren. Het IKV wilde via eenzijdige stappen komen tot kernontwapening: ‘help de kernwapens de wereld uit, te beginnen uit Nederland} Er werd enige tijd zelfs geflirt met met (neo-)maxistische ideologieën. Tussen 1977 en 1989 domineerde het IKV de openbare discussie en organiseerde samen met andere linkse actiegroepen massale demonstraties die in feite tegen de NAVO gericht waren. De op de been gebrachte massa’s en de diverse petities tegen de ‘NAVO-raketten’ drukten een groot stempel op de openbare meningsvorming.

Dissidenten in Oost-Europa waren daar allesbehalve ingenomen mee. Uiteindelijk wisten zij de leiding van het IKV en aantal andere vredesbewegingen ervan te overtuigen dat niet alleen ontwapening en eenzijdige stappen, maar ook en vooral de mensenrechten in de communistische wereld belangrijk waren. Deze nieuwe trend in de vredesbeweging werd door de communistische machthebbers in Oost-Europa veroordeeld.⁴

Maar binnen de Wereldraad van Kerken bleef de discussie over democratische rechten en vrijheden in linkse totalitaire staten (Oostblok, Cuba, China) uiterst moeizaam verlopen, mede door krachtig verzet van Russische, Tsjechische, Bulgaarse, Roemeense en soms ook Caribische en Latijns-Amerikaanse kerkdelegaties. In een gemeenschappelijk werkdokument van KGB en MfS uit 1986 werd nadrukkelijk gepleit voor het actiever inzetten van loyale Russisch-Orthodoxe geestelijken. Bovendien moest erop worden toegezien dat leidinggevende posten binnen grote oecumenische [25] organisaties in handen bleven of kwamen van personen die zich constructief opstelden. Uit andere documenten blijkt dat Moskou grote waarde hechtte aan de benoeming van bepaalde personen tot secretaris-generaal van de Wereldraad van Kerken of directeur van de Wereldraadcommissie voor Internationale Zaken. Een aantal documenten werd na 1990 door Gerhard Besier openbaar gemaakt.⁵ Maar wie, zoals Michael Bourdeaux, J.A. Hebly, ds. Eugen Voss, Hebe Kohlbrugge en de schrijver van dit artikel, voor 1989 van Russische beïnvloedingspogingen en successen melding maakte, werd niet altijd geloofd of serieus genomen. Ik herinner me nog een opmerking van de Leidse theoloog H. Berkhof, een aantal jaren lid van het Centraal Comité van de Wereldraad, die Aleksej Bujevski, toch een onbuigzame verdediger van een totalitaire staat, zo’n aardige man vond.

Von Meyenfeldt

De figuur van generaal Michiel von Meyenfeldt intrigeerde mij in die jaren eveneens. Deze in Oost-Europese media steevast als ‘NAVO-generaal’ omschreven oud-gouverneur van de KMA liet zich steeds meer inpakken door de propaganda van het Oostblok. Samen met Duitse, Italiaanse, Portugese, Amerikaanse, Oost-Europese en Russische generaals en admiraals richtte hij de beweging “Generaals voor de Vrede” op. Die stond van het begin af aan onder invloed van de pro-Russische Wereldvrede Raad. Hierover schreef ik in de jaren tachtig uitvoerig in *Ons Leger* en *Strategic Review* (US Strategic Institute, Washington). In april 2001 schreef de *Frankfurter Allgemeine* dat Von Meyenfeldts contacten in de DDR veel dubieuzer waren dan aanvankelijk werd aangenomen. Het Oostduitse MfS bleek zelfs de “Generaals voor de Vrede” van de nodige fondsen te hebben voorzien.⁶

Geld aan bepaalde vredesactivisten werd er ook verstrekt door de Russische en Tsjechische geheime diensten. De actie tegen de Neutronenbom, waarin de CPN een sleutelrol speelde, werd deels door Moskou gefinancierd. Dit werd veel later door een aantal betrokkenen openlijk toegegeven. Maar in 1981 werd de Tilburgse hoogleraar Frans Alting von Geusau geridiculiseerd toen hij wees op mogelijke Russische manipulatie van een deel van de vredesbeweging. ‘Borreltafelpraat’ riep oud-minister van cultuur, dr. Marga Klompé meteen en ze kreeg heel wat bijval in de media. In de Tweede Kamer verklaarde minister van Binnenlandse Zaken Ed van Thijn (PvdA), teiwijl ambtenaren van de BVD hem met klamme handen aanhoorden, dat hem van zulke manipulaties niets gebleken was. Iets anders zeggen zou politiek niet correct zijn geweest – hoewel er een BVD-rapport lag dat heel andere accenten legde. Vorig jaar onthulde voormalig KGB-generaal Oleg Kalugin dat de KGB het verzet tegen de Amerikaanse kruisraketten doelbewust had gestimuleerd en hier en daar zelfs geregisseerd.

Motivatie

Nu, bijna twaalf jaar na de val van de Berlijnse Muur en bijna tien jaar na de ineenstorting van het sovjetimperium, liggen feiten waarover ooit schouderophalend werd gedaan, grotendeels op tafel. Dat kerkelijke leiders uit totalitaire staten zich door geheime diensten en de staatspropaganda lieten misbruiken, is natuurlijk niet goed te praten, maar misschien zagen ze geen alternatief. Anders ligt het met figuren als ds. Bé en generaal Von Meyenfeldt die zich door totalitaire regimes lieten inkapselen en op een gegeven moment zelfs met geheime diensten in zee gingen. Wat was eigenlijk hun motivatie? Bij Ruys en een aantal anderen waren er duidelijke ideologische voorkeuren voor het communisme en het systeem van de DDR. Dat was ‘rechtvaardiger’ dan het kapitalisme. Bij Von Meyenfeldt ging het om een gefrustreerde generaal die zich in Oost-Europa steeds meet ging thuisvoelen omdat hij daar zo in de watten werd gelegd. Kijken we terug dan zien we dat de totalitaire machthebbers van de communistische wereld met hun manipulaties uiteindelijk weinig bereikt hebben. Hun succes was tijdelijk. Na 1985 gooide Gorbatsjov in de Sovjet-Unie geleidelijk het roer om terwijl de staatsveiligheidsdienst van de DDR in zijn eigen informatie stikte. Dossiers kunnen de roep om vrijheid nu eenmaal tegenhouden. De communistische machthebbers dachten het Westen te kunnen ondermijnen en bedienden zich daarbij van personen die hun goed gezind waren. Toen de details na de val van de Muur bekend werden, volgde er in Nederland een soort bezinning. Ineens waren de taboes doorbroken. Kranten als *Trouw* gaven aan kritische artikelen over de Wereldraad en von Meyenfeldt ineens een prominente plaats, met name waar het ging om manipulaties door de KGB of de Oost-Duitse staatsveiligheidsdienst. Wat in de jaren tachtig ‘borreltafelpraat’ heette, werd nu voorpaginanieuws.

Personalia

Drs. Emerson Vermaat werkt sinds 1973 bij de EO. Hij is momenteel redacteur van 2Vandaag, de actualiteitenrubriek van EO/Tros.

Noten

¹ A.E. Vermaat, *Christus of Ideologie?* (Utrecht: De Banier, 1977) blz. 226.

² A.E. Vermaat, 'Soviet Manipulation of "Religious Circles"', in: L. Bittmari, *The New Image-Makers. Soviet Propaganda and Disinformation today* (Washington/New York/Oxford: Pergamon-Brassey's, 1988) blz. 208; A.E. Vermaat, 'De rol van de Russisch-Orthodoxe Kerk in het Sowjetrussische vredesoffensief', in: *Militaire Spectator* 154/2 (februari 1985), blz. 83, 87.

³ Christopher Andrew en Vasili Mitrokhin, *The Mitrokhin Archive* (Londen: Allen Lane, 1999) blz. 636.

⁴ A.E. Vermaat, 'Neue Trends in Westeuropas Friedensbewegung', in: *Aussenpolitik*, 1986, nr. 1, blz. 53, 56-58, 63, 66.

⁵ Gerhard Besier en Stephan Wolf, *Pfarrer, Christen und Katholiken. Das Ministerium für Staatssicherheit der ehemaligen DDR und die Kirchen* (Neukirchen-Vluynz Neukirchener Verlag, 1992) blz. 458-465.

⁶ *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 7 april 2001; *Trouw* 9, 10 en 11 april 2001.

- Dit artikel is met OCR gescand, zodat er nog kleine foutjes in kunnen staan (€K).